

pozdějších předpisů, zákona č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 359/2000 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (zákon o Probační a mediační službě). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-257> (дата звернення: 24.09.2021).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України// Відомості Верховної Ради України: кодекс від 13.04.2012, редакція від 14.05.2021. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 24.09.2021).

3. Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України № 172/5/10 Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» // Відомості Верховної Ради України: наказ від 21.01.2019, редакція від 14.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 24.09.2021).

Бабій Світлана Володимирівна

*аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та
оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська
юридична академія»*

ЩОДО ПИТАННЯ ВІДНЕСЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІД НЕПРАВОМІРНИХ ДІЙ ДО ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Ефективне забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина можливе завдяки неухильному дотриманню засад кримінального провадження. Загальновідомими є факти неодноразового звернення до ЄСПЛ осіб, які незаконно чи безпідставно притягувалися до кримінальної відповідальності і наявність рішень на їх користь, що вказує на необхідність удосконалення положень чинного законодавства щодо відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями судових та правоохоронних органів. Тому віднесення

реабілітації від неправомірних дій до галузевих засад набуває особливого значення та потребує детального аналізу.

У науці немає єдиної позиції щодо змісту поняття «реабілітація». Одні автори (Б.Т. Безлепкін, А.І. Столмаков, Т.Т. Таджієв, А.Г. Еділян) ототожнюють реабілітацію з фактом виправдання підсудного або закриття кримінальної справи відносно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого з реабілітуючих підстав. Другі (Ч.С. Касумов, М.І. Пастухов, М.Ф. Полякова, М.Є. Шумило) відстоюють точку зору про те, що в поняття реабілітації слід включити не тільки факт закриття кримінальної справи або виправдання осіб, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності, а й правові наслідки, що настають у зв'язку з цим. Треті (Н.І. Скворцов, Л.Д. Кокорев) переконані, що реабілітація є правовим наслідком виправдання громадянина, що тягне за собою відновлення його у попередніх правах, відшкодування заподіяної йому матеріальної шкоди.

Реабілітація в кримінальному процесі – поновлення доброго імені, честі, гідності, репутації, соціального та громадянського статусу людини, відновлення усіх її юридичних прав і свобод та позитивних для неї правовідносин і вжиття заходів адаптації реабілітованої людини в суспільство, а також відшкодування майнових і фінансових збитків та компенсація моральної шкоди в разі незаконного обвинувачення у вчиненні злочину, або допущення інших слідчих і судових помилок, незаконних дій, рішень або обмеження її прав і свобод [5, с. 229].

Реабілітація у кримінальному процесі – це діяльність суду зі встановлення факту незаконності кримінально-процесуального провадження щодо конкретної особи та визначення розміру завданої їй майнової та моральної шкоди, а також її відшкодування за участю інших посадових осіб, організацій, підприємств і установ та поновлення в раніше обмежених правах у встановленому процесуальному порядку з метою повернення її до соціального й правового статусу, який вона мала до вчинення щодо неї незаконних дій чи рішень [6, с. 294-295].

Зазначимо, що в п. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. передбачено право кожного, хто став потерпілим від арешту або затримання, здійсненого у супереччя положенням цієї статті, на відшкодування [1]. Подібні приписи також мають місце в інших міжнародно-правових актах, а саме в ст. 8 Загальної декларації з прав людини та ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Також п. 1, 2 ст. 85 Римського статуту Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. зазначені такі положення: кожен, хто став жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, що має позовну силу; якщо будь-яка особа остаточним рішенням була визнана винною за кримінальний злочин і якщо винесений їй вирок був згодом скасований на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то особа, яка зазнала покарання в результаті такого визнання винною, отримує законну компенсацію, якщо не буде доведено, що вказана невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини [3].

Слід додати, що в іноземних країнах у кримінально-процесуальних кодексах передбачені норми, що стосуються даного питання. Зокрема, ст. 7 КПК Республіки Білорусь встановлює реабілітацію як повне відшкодування заподіяної шкоди, а також відновлення прав, порушених незаконним кримінальним переслідуванням в якості одного із завдань кримінального процесу. Білоруський законодавець включив до КПК гл. 48 «Проведення з відшкодування шкоди, заподіяної фізичній чи юридичній особі незаконними діями органу, що здійснює кримінальний процес», де розкрив поняття моральної, фізичної, майнової шкоди, а також поняття порушення трудових, пенсійних, житлових та інших особистих немайнових прав фізичної особи.

Ст. 22 КПК Вірменії «Відновлення прав постраждалих від судових помилок» передбачає право виправданій особи на відновлення своїх прав і відшкодування заподіяної йому шкоди, а також закріплює за органами досудового розслідування обов'язок щодо вжиття заходів до відновлення порушених прав громадянина.

У свою чергу КПК Республіки Казахстан передбачає гл. 4 «Реабілітація. Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органу що здійснює кримінальний процес». У її статтях розкривається поняття реабілітації, яка поділяється на часткову і повну, визначається коло осіб, які мають право на реабілітацію, а також зазначено порядок відшкодування заподіяної шкоди, розкривається зміст майнової шкоди [4].

В Україні досліджуване питання регулюється ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1.12.1994 р. та Положенням про застосування ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» від 4.03.1996 р. Також у п. 3 ст. 42 КПК України вказано, що підозрюваний має право вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися. У п. 1 ст. 130 КПК України закріплено, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [2].

Передумовами для реабілітації особи та подальшого відшкодування їй завданої матеріальної та моральної шкоди можуть бути: 1) незаконні дії чи бездіяльність судових та правоохоронних органів; 2) прийняті незаконні рішення; 3) слідчі чи судові помилки, що спричинили шкоду особі; 4) встановлений у передбаченому законом порядку факт незаконного засудження, визнання особи підозрюваним, обвинуваченим, затримання, арешт, обшук, виїмка, накладення арешту на майно, звільнення з посади; 5) вчинення інших незаконних дій, якими обмежуються права і законні інтереси особи.

Підставами для застосування заходів реабілітації щодо обвинуваченого є:

1) винесення виправдовувального вироку суду; 2) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, накладення арешту на майно, відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи особи, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів; 3) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або не встановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати. Право на відшкодування шкоди, завданої оперативно-розшуковими заходами, виникає також за умови, що протягом 6-ти місяців після проведення таких заходів не було розпочате кримінальне провадження за результатами цих заходів.

На нашу думку, сьогодні основними причинами неналежної реалізації реабілітації від неправомірних дій є недостатня нормативно-правова основа регулювання самого процесу реабілітації; не закріплено основних положень щодо правового статусу особи, що реабілітується; недостатнє знання постраждалими, судовими і правоохоронними органами чинного законодавства і практики його застосування; поширеність думок серед постраждалих про безперспективність і навіть небезпечність вимагання від держави відшкодування завданої їм шкоди.

Оскільки галузеві засади кримінального провадження є гарантією встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, то реалізація права на реабілітацію від неправомірних дій, а також його визначення в системі галузевих засад кримінального провадження відіграє важливу роль для захисту особи від ймовірного необґрунтованого, неправомірного застосування до неї кримінальної

відповідальності, зменшить випадки оскарження прийнятих рішень, більше того допоможе зосередити увагу на проблемах кримінального процесу.

Отже, важливість та необхідність закріплення реабілітації від неправомірних дій як галузевої засади кримінального провадження проявляється у не лише у подальшій можливості постраждалої особи компенсувати неправомірні дії, які були застосовані щодо неї, а й у тому, що це буде запобіжним механізмом від здійснення помилок відповідними органами щодо інших осіб у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифіковано ЗУ від 17.06.1997 р. № 475/97-ВР / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.10.2021).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.10.2021).
3. Римський статут міжнародного кримінального суду: Міжнародний документ від 17.07.1998 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 20.10.2021).
4. Глобенко Г. І. До питань інституту реабілітації у кримінальному процесі України. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 лист. 2020 р.). Харків, 2020. С. 109-111.
5. Ченцов В. В., Тertiшник В. М. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою : підручник для слухачів магістратури юридичних вузів. Київ : Алерта, 2016. 324 с.
6. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Арсіс, 2001. 320 с.